

Андрій Костюченко — мисливствознавець, зоолог, організатор заповідників Приазов'я

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Andrii Kostiuchenko, a hunting expert, zoologist, organiser of nature reserves in the Azov region. — An essay about a naturalist who combined in his work the study of mammalian and bird biology, the study of the specifics of the game fauna and the issues of its protection. He wrote 10 theriological articles on such species as foxes, wolves, martens, hares, mole rats, and jerboas. In addition to studying the biology of game animals, his research topics included the analysis of the harmfulness of certain groups of rodents. The researcher devoted a lot of effort to disseminating knowledge about nature conservation and establishing a protected status for the Obytichna Spit. He accumulated collections that he sent to natural history museums.

Біографічна довідка

Андрій Семенович Костюченко народився «у другій половині» жовтня 1879 року в с. Хижки Конотопського повіту Чернігівської губ. (нині Конотопський р-н Сумської обл.)¹. Закінчив сільськогосподарське училище, після якого вчителював у сільській школі. Близько 1903 р. (тобто у віці 14 р.). АС переїхав на південь, до Бердянська, де працював у повітовій бібліотеці, займаючись комплектуванням шкільних бібліотек. У 1911 р. одружився і переїхав на надалі постійне місце — с. Обиточне Бердянського р-ну, де став працювати вчителем сільської школи. У 1914 р., з початком війни його мобілізували до війська. За спогадами сина, до 1917 року він служив у царській армії, а потім — у «червоній», і, поклавши на це 8 років свого життя, врешті 1922 р. був демобілізований і одразу повернувся до вчителювання у школі.

В Обиточному сім'я мешкала до весни 1938 року, і після виходу дружини на пенсію купили в Бердянську невеликий будинок і переїхали до цього містечка. У травні 1941 року Костюченко овдовів, і з початком війни залишився у місті. У повоєнні роки вже не повертався до науки, зазнав гонінь за публікації в окупаційній пресі, помер 25 вересня 1953 року.

¹ Біографічні дані подаються за оглядом Гудини [1998] з уточн. за іншими джерелами й публікаціями дослідника. У Гудини частина інформації наводиться за спогадами сина Костюченка, звідти походить і твердження про «с. Хатки», насправді «Хижки». Те саме стосується топоніму «Обиточне» — це також давня назва м. Приморська (Ногайська), що в усті р. Обиточна.

Теріологічні дослідження

За хронологіями публікацій, у дослідника було два періоди активності — 1904–1913 та 1925–1931 роки (розлого: 1904–1906, 1911, 1913, 1925–1931 та 1949 рр.), що явно визначалося 8-річною перервою на військову службу. За цей час він опублікував 55 праць, 10 з яких присвячено ссавцям. У доробку велика увага приділена мисливській фауні, а відповідно до стилю тогочасних видань, всі статті невеликі, по 1–2 сторінки. Серед них — нариси про лисиць [1905], зайців [1913, 1928b, 1930], куниць [1927], тушканів [1931], сліпаків [1931a], вовків [1931c]. Перелік таких праць наведено в бібліографії.

Серед цього теріологічного циклу переважають статті, що стосуються біології й поведінки мисливських звірів та їхньої значимості в житті людини з увагою до проблем охорони. Серед першого циклу — праці про поведінку («хитрість») лисів [Костюченко 1905], про кочівлі зайців [Костюченко 1912], про біологію куниць [Костюченко 1927], зайців [Костюченко 1930] та сліпаків [Костюченко 1931a]. Серед другого напрямку — про потреби охорони зайців і невинуватого масову травлю їх хортами [Костюченко 1925], про шкодочинність на баштанах і посівах пшениці тушканів, яку невинуватого приписували зайцям чи гракам [Костюченко 1931b]. Є й стаття про полювання на вовків з гончаками [Костюченко 1931c].

Окремішньо стоїть праця про рештки мамутів [Костюченко 1928a]. Її особливістю є увага до численних знахідок мамутової фауни на урвищах Азову на всьому проміжку від Таганрогу до Ногайська. Ним описано місця таких захоронень і звернуто увагу їхню очевидну цінність і потребу «наукової реєстрації місць знахідок решток вимерлих доісторичних тварин», численні факти невинуватого використання кісток і бивнів в якості грузил для морських самоловних сіток. Він, як слідує зі статті, в різний час зібрав і передав до різних музеїв «неабияку кількість найбільших кісток», зокрема до Таврійського губернського музею (Мокржецькому), музею Бердянської земської управи, Мелітопольського окружного музею. Згадує він і зразки зі своєї колекції. Також ним наведено інформацію про «доволі гарну колекцію великих кісток, зібраних рибалками в цих місцях, в Ногайській агрономічній школі». Згадано ним і про зразки у власності рибалок.

Відомою є й теріологічна стаття його сина Р. А. Костюченка «Появление снотовидной собаки на берегу Азовского моря» (Природа, 1950, № 9: 69–70).

Рис. 1. Початкова частина статті А. Костюченка про сліпака і його запаси [Костюченко 1931a].

Чесноти, захоплення, творчість

Передусім Андрій Костюченко був пристрасним мисливцем і рибалкою. За спогадами його сина «Р. Костюченка», переїзд на південь визначався виключно тим, що «Село це було вибрано виключно через полювання. Кругом ще були великі простори цілинного степу, де гніздилися дрохви, стрепет, журавлі-красуньки... Поруч була коса Обіточна з її численними лиманами й островами, непролазними заростями очерету... Узбережжям Азовського моря восени постійно бували грандіозні висипки перепелів, а ярами, долинами річок і виноградниками — висипки вальдшнепів. У річках Обіточна і Кільтічя було багато раків (батько дуже любив їх ловити) і риби (короп, щука, лин, верховодка, плітка, тарань)... Що ще треба було шукати людині, яка захоплювалася полюванням і риболовлю?» [Гудина 1998: 139]. Ще важлива деталь в записах сина щодо ставлення до здобичі: «Стріляв він чудово. Якщо все ж бували підранки, він припиняв полювання і, попри вмовляння товаришів, шукав їх доти, доки не знаходив. Він ніколи не скупився і відстрілював невелику (на ті часи) кількість дичини. З убитою дичиною він поводився обережно, і вона завжди мала привабливий вигляд. Тих мисливців, які недбало поводилися з відстріляною дичиною (заштовхували до кишень, підсовували під штанні пояси тощо) він не міг терпіти...».

Як мисливець і добре знав птахів і написав про них левову частку своїх праць (приблизно втричі більше, ніж про ссавців). Він багато читав про фауну й біологію птахів, цікавився географією, мав гарну бібліотеку, він постійні фенологічні спостереження [Гудина 1998]. Писав він і мисливську белетристику, прикладом чого є його стаття «Зайці трохи не з'їли» [Костюченко 1928b]. Чимало листувався з В. Аверіним і О. Браунером, останній не раз бував у нього вдома; в його сімейному архіві збереглася написана Браунером детальна програма вивчення птахів Обіточної коси. Є повідомлення про те, що дослідник зазнав гонінь у повоєнні роки за публікації в час окупації у місцевій газеті «Світанок», де під псевдо «Скіф» опублікував декілька природоохоронних статей (огляди В. Борейка з історії охорони природи, 1995)².

Власне, з останнім пов'язана ще одна деталь, що доповнює його (а) мисливсько-рибальську натуру і (б) бібліотечно-вчительський хист: його природоохоронна діяльність. На той час мисливсько-рибальські видання були не тільки по суті зоологічними журналами (звісно, передусім стосовно хребетних), але й природоохоронними рупорами, в яких практично в кожній публікації приділялася велика увага збереженню природи і раціональному природокористуванню. І А. Костюченко був не лише читачем і послідовником цих ідей, але й активно їх впроваджував в життя.

² Такі публікації цілком нормальні, й україномовність його проявилася ще у час відлиги 1920-х і початку 1930-х років. Чи було це проявом опозиційності до радвлади, як це припускав В. Борейко (суперечку див. у цит. статті) — невідомо, напевно ні, але й вішати з цього приводи ярлики на В. Борейка, чого припустився цей біограф, недоречно.

Він упродовж багатьох років від природоохоронну пропаганду серед школярів і мисливців, був кореспондентом Українського комітету охорони пам'яток природи НКП УРСР і районним уповноваженим ВУСМР, багато років боровся за збереження рідкісного куточка південної природи. Називаючи косу «мисливським Ельдорадо водоплавних пролітних птахів» (стаття «Даш заповідник!» 1925 р.), від домігся таки створення тут заповідника розпорядженням Наркомату України від 25 березня 1926 р. (статус тимчасового заказника, на три роки), а 14 липня 1927 р. за Постановою Раднаркому УРСР коса увійшла до мережі Приморських заповідників.

Його пам'яті присвячено статтю А. Гудини з увагою до доробків у галузі заповідної справи та орнітології [Гудина 1998].

Подяки. Дякую Д. Лазарева та В. Константиновій за сприяння у пошуку оригіналів статей дослідника.

Література³

- Гудина, А. Л. 1998. Андрей Семёнович Костюченко — один из пионеров заповедного дела на юге Украины (к 120-летию со дня рождения). *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна*, 1: 139–143.
- Костюченко, А. 1905. Два примера хитрости лисиц. *Охотничий вестник*, № 21: 325. [NV]
- Костюченко, А. 1913. Кочует ли заяц-русак? *Охотничий вестник*, № 13: 207. [NV]
- Костюченко, А. 1925. В защиту зайца — к борьбе с хорьками. *Украинский охотник и рыболов*, № 12: 4–6.
- Костюченко, А. 1927. Из жизни куниц. *Український мисливець та рибалка*, № 2: 33.
- Костюченко, А. 1928a. Остатки мамонтов. *Радянський мисливець та рибалка*, № 25: 2.
- Костюченко, А. 1928b. Зайці трохи не з'їли. *Український мисливець та рибалка*, № 1: 46–49.
- Костюченко, А. 1930. До біології зайця. *Український мисливець та рибалка*, № 2–3: 18–20.
- Костюченко, А. 1931a. З біології сліпця. *Український мисливець та рибалка*, № 5–6: 9–10.
- Костюченко, А. С. 1931b. Чим шкодить земляний зясець. *Український мисливець та рибалка*, № 5–6: 12–13.
- Костюченко, А. С. 1931c. Ще два випадки полювання на вовків з гончаками. *Український мисливець та рибалка*, № 8–9: 53–54.

Резюме

ЗАГОРОДНЮК, І. Андрій Костюченко — мисливствознавець, зоолог, організатор заповідників Приазов'я. — Нарис про природознавця, який поєднував у своїй діяльності дослідження біології ссавців і птахів, вивчення особливостей мисливської фауни та питання її охорони. В його доробку 10 теріологічних статей, присвячених таким видам, як лиси, вовки, куниця, зайці, сліпаки, тушкани. Серед його тем дослідження, окрім вивчення біології мисливських звірів, був аналіз шкодочинності окремих груп гризунів. Дослідник присвятив чимало зусиль поширенню знань про охорону природи і надання заповідного режиму Обіточній косі. Він збирав колекції, які передавав до природничих музеїв.

³ У цитуваннях є багато помилок, як в роках, так і сторінках, що свідчить про незнайомість багатьох із творами А. Костюченка. Автору вдалося переглянути в оригіналі 5 праць.